

ven naar bestaansverbetering van de kleine boer toch meer dan andere zelfverklaarde deskundigen rekening hield met de mogelijkheden van het kleine boerenbedrijf. Hij besepte dat het daarbij niet zozeer ging om mechanisering, maar om een optimaal gebruik van de arbeidskrachten. Toch lijken zijn diverse initiatieven, van het uitzetten van vis tot het uitdelen van fruitbomen, niet zo heel veel zoden aan de dijk gezet te hebben.

Het is jammer dat Costers biografie soms wat hagiografische trekken krijgt. Daarbij komt het persoonlijke leven van Sloet erg slecht uit de verf. Niet alleen zijn vriendenkring wordt zoals gemeld niet uitgewerkt, maar ook zijn kinderen en andere familieleden komen nauwelijks aan bod. Plotseling blijkt Sloet (260) in de jaren zestig een keer naar Straatsburg vertrokken te zijn in verband met het uitzetten van vis in de IJssel. Hoe gebruikelijk waren dergelijke tochtjes? Hoe verliep zijn persoonlijk leven toen hij lid van de Tweede Kamer was, en dus ver van huis?

Zoals gezegd blijft de persoonlijke dimensie van Sloet grotendeels liggen in dit lijvige werk. Hebben we hier mogelijk te maken met de nadelen van de methode van de concentrische biografie, waarbij eerst kort het leven uitgewerkt wordt, en daarna in hoofdstukken bepaalde thema's worden uitgewerkt? Vaak is dat voor de lezer erg lastig, omdat dit het tijdselement uit de biografie haalt en de chronologie bij ieder thema weer opnieuw laat beginnen. Daardoor staan de thema's betrekkelijk los van elkaar en worden belangrijke dwarsverbanden in het leven van Sloet gemist. Op die manier komen echter mijns inziens de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid, maar ook van zijn positie in het negentiende-eeuwse krachtenveld tijdens zijn lange werkzame leven, onvoldoende tot uitdrukking.

Ondanks alle kritiek kan niet worden ontkend dat Coster met deze biografie van ruim 300 bladzijden hoofdtekst en diverse bijlagen een indrukwekkende prestatie heeft geleverd. Door de enorme veelzijdigheid van de persoon Sloet werd de biograaf gedwongen zich te verdiepen in een groot aantal aspecten die een belangrijke rol speelden in het leven in Nederland van rond het midden van de negentiende eeuw. Door deze brede blik kan de biografie toch zeker geslaagd heten.

Richard Paping

SCHITTERING EN SCHADUW

Aan het Russische Hof. Paleis en protocol in de 19de eeuw (Amsterdam: Hermitage Amsterdam, 2009, 335 p., ill.)

Wij hebben geen andere ogen om naar Rusland te kijken dan onze eigen. Wat er hier door de eeuwen heen over Rusland is gezegd en geschreven beweegt zich bijna steeds binnen een (West-) Europees referentiekader. In zijn *Europe. A History* draait Norman Davies de landkaarten 90 graden zodat het Westen bovenkomt.¹ Europa blijkt dan een schiereiland te zijn van het Euraziatische continent. Rusland vormt de overgang tussen de twee. De vraag of Rusland een Europees land is, is daarom niet eenduidig te beantwoorden; het is ja en nee, en dat antwoord fluctueert in de loop van de tijd.

Rusland is nooit meer 'Europees' geweest dan in de negentiende eeuw. Uiterlijk verschilde het straatbeeld van Petersburg niet veel van dat van Parijs, Wenen, Berlijn of Londen. Belangrijker was dat de beter opgeleide en meer welgestelde bovenlaag van de bevolking sterk geïntegreerd was in de Europese cultuur. In de kunsten en wetenschappen had Rusland al sinds Peter de Grote aansluiting bij Europa gezocht en in de negentiende eeuw had deze aansluiting tot een ongekende bloei geleid waardoor Rusland zelf ook een vooraanstaande deelnemer in die cultuur was geworden.

De politieke structuur van het land had echter weinig deel gehad aan die intensieve toenadering, omdat zij door haar aard daar niet voor open stond. Al tijdens de opbouw van het

Moskovische rijk, na de afbrokkeling van de Tataarse overheersing, vormde zich een strak autocratisch bewind dat constant op eliminatie van *countervailing powers* was gericht: geen machtige steden of zelfbewuste adel die concessies konden afdwingen. De europeanisering in de achttiende en negentiende eeuw leidde wel tot een meer gepolijste vorm van de autocratie, waarbij op ondergeschikte punten de teugels gevierd werden. Maar tot het zeer bittere einde klampte Nicolaas II zich vast aan zijn heilige roeping het land te leiden en de macht niet uit handen te geven.

Zo zou ik heel kort de achtergrond kunnen schetsen van de oogverblindend schitterende tentoonstelling over het Russische hof in de negentiende eeuw waarmee de Hermitage Amsterdam op 20 juni 2009 opende (einddatum 31 januari 2010). Men kan natuurlijk ook met droge nuchterheid vaststellen dat er in Petersburg een museum was met enorme collecties, een combinatie van ons Rijksmuseum en Het Loo en dan twintig keer zo groot, en dat men bij de opening van een dependance in Amsterdam de keus liet vallen op een deel van de hofverzameling. Daar moest dan een verhaal bij.

Het valt al op dat de museumdirecteuren uit Petersburg en Amsterdam daarbij geheel verschillende accenten leggen. Piotrovski benadrukt de twee-eenheid van Winterpaleis en Hermitage, van hofcollectie en kunstmuseum, en verwijst naar de Europese status van beide. De directeur van Hermitage Amsterdam, Ernst Veen, laat alle historische aspecten onbesproken en stelt het feestelijke karakter van de expositie in het volle licht.

De kern van het buitengewoon fraai uitgevoerde boek (een catalogus is het niet²) dat de tentoonstelling vergezelt is een uitvoerig historisch overzicht 'Van Paul I tot Nicolaas II. Rusland onder de Romanovs (1796-1917)' van de hand van Nina Tarasova (20-71). Dit relaas wordt gevolgd door vijftien kortere stukken over deelonderwerpen, sommige daarvan aan heel specifieke thema's gewijd (bijvoorbeeld waaiers, speelkaarten, sieraden etc.). Enkele opstellen zijn wat algemener van aard (bijvoorbeeld over de kerk en het hof, over het hofceremonieel). Alle auteurs zijn Russen.³

Het historische overzicht van Nina Tarasova is rijk aan inhoud, in die zin dat een grote massa van relevante gebeurtenissen vermeld wordt. Het verband ertussen is echter vaak onduidelijk aangegeven. Het is zodoende een puzzel waarvan geen stukjes ontbreken maar die men zelf nog moet leggen. Daar komt nog bij dat de schrijfster een perspectief hanteert dat in de negentiende eeuw in schoolboeken domineerde: nationalistisch (patriottisch, zou men in Rusland zeggen) en braaf. De keizers zijn flinke, knappe, welopgevoede en plichtsgetrouwe mannen, de keizerinnen mooi, goedgehartig, elegant en huiselijk. Het verhaal eindigt abrupt en zonder goede verklaring in 1917; men is geneigd dan te zeggen: 'Wat jammer nou toch, met die revolutie en zo.'

De bijdragen aan het boek zijn (met uitzondering van die van Ernst Veen) in het Russisch geschreven en daarna vertaald. Een competente eindredacteur had hier goed werk kunnen doen. Twee punten noem ik hier.⁴ Her en der worden de keizer en/of keizerin aangeduid als Keizerlijke Hoogheden, maar soms ook als Keizerlijke Majesteiten. Zij voerden de Russische titel *Velytsjestvo* en dat is 'majesteit'; de overige leden van de keizerlijke familie droegen de titel Keizerlijke Hoogheid (in het Russisch *Vysochestvo*). Nog erger is het overal voorkomende 'tsarina', een verbastering van het Duitse *Zarin*, en dus even absurd als 'keizerina'. Fatsoenlijke woordenboeken kennen de term niet en in het Russisch bestaat het woord niet eens en is het *tsaritsa* (wat op de pagina's 89 en 223 verschijnt). Merkwaardigerwijs wordt de troonopvolger wel correct als *tsarévitsj* aangeduid. Sinds Peter de Grote heette het staatshoofd officieel trouwens 'keizer' (*imperator*, vrouwelijk *imperatritsa*) en verschoof de titel 'tsaar' naar het tweede plan, al was hij in de spreektaal nog gebruikelijk.⁵ De Engelse editie van het boek spreekt keurig van *empress*.

Het beeld dat door de expositie zelf en het weelderig geïllustreerde boek wordt opgeroepen is inderdaad van een stralende en fonkelende feestelijkheid. Het palet van onderwerpen is rijk, zodat alle belangrijke aspecten (en nog enkele andere) van het hofleven aan bod komen. Juist de heel specifieke onderwerpen, als bijvoorbeeld speelkaarten, kunnen voor een goede waarnemer onverwachte doorkijkjes naar veel bredere contouren bieden.

Bij zoveel schittering ontstaat de neiging, zeker bij Nederlanders, om ook naar schaduwzijden te zoeken. Al moet men die neiging wantrouwen, in dit geval is er alle reden voor. Voor zover men de negentiende eeuw in Rusland als stralend hoogtepunt kan beschouwen (en daar is het nodige op af te dingen), weten wij toch dat dit tijdvak spoedig daarna tot een bloedig en gruwelijk einde kwam, een einde dat geen ongelukkig incident was maar dat al besloten lag in de luister van wat voorafging. Gedurende de Sovjetperiode werd het harde lot van het uitgebuite gewone volk altijd geplaatst tegenover de privileges en de luxe van de hogere klassen. Misschien dat men daarom in de huidige tijd in Rusland dit soort redeneringen even niet wil horen; men heeft er behoefte aan zich te koesteren in de herinnering aan de grootheid van het Russische verleden.

Toch was het hofleven in de negentiende eeuw in al zijn weelderigheid en pracht uiteindelijk ook een afspiegeling en verbeelding van een politiek systeem dat toen al over zijn houdbaarheidsdatum heen was. De keizer (en zijn familie) was het middelpunt van een alomvattend ceremonieel die werd bediend door in alles van hem afhankelijke personen, van de hoogste hofdignitaris tot de soldaat op wacht.⁶ Het is in dit verband veelzeggend dat de leden van het in vele vertakkingen voortlevende oude vorstengeslacht van de Rurikiden de grote afwezigingen waren in dit geheel. De Romanovs huwden Duitse partners uit protestante vorstengeslachten en lagere Russische adel, maar geen Rurikiden. Die ontbraken ook bijna geheel aan het hof. Een van hen, Peter Kropotkin, de grondlegger van het anarchisme, afstammeling van de middeleeuwse grootvorsten van Smolensk, beschrijft in zijn jeugdherinneringen hoe 'zijn soort mensen' mokkend in een oude wijk van Moskou woonden en met een mengsel van minachting en naijver neerkeken op de families 'van wie niemand iets afwist en die toch in de nieuwe hoofdstad aan de Neva de hoogste regeringsambten bekleedden'.⁷

E.J.M. Feldbrugge

¹ Norman Davies, *Europe. A History* (London, 1997).

² Die is als CD bijgevoegd, in zowel een Nederlandse als een Engelse versie.

³ De uitgebreide bibliografie die achterin het boek is opgenomen vermeldt niet de zeer sterk parallele uitgave die in 1995 verscheen en gewijd was aan de direct voorafgaande periode: *Schatten van de Tsaar. Hofcultuur van Peter de Grote uit het Kremlin* (Rotterdam, 1995). Ook hierin waren alle bijdragen van de hand van Russische specialisten, met uitzondering van een brede achtergrondstudie 'Rusland en het Westen' van de Leidse slavist-historicus P. de Buck.

⁴ Enkele andere oneffenheden als voorbeeld: 'Julische' kalender (o.a. op pp. 70, 101, 227) i.p.v. 'Juliaanse'; 'prins Alexander Nevski' (p. 86), i.p.v. 'vorst'; 'biecht afnemen' (p. 226), i.p.v. 'biecht horen'.

⁵ De Russische keizer voerde een reeks van tsarentitels, van Rusland, Polen, Astrachan, Kazan, Georgië etc.

⁶ Een kort overzicht van de wordingsgeschiedenis van de Russische adel in mijn bijdrage 'De Russische adelsgeschiedenis', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, XIII (2006), 62-77.

⁷ Ik heb een Nederlandse uitgave van de *Gedenkschriften van een revolutionair* geraadpleegd, in 1902 uitgegeven bij A.E. van der Heide in Haarlem.

'NIET ZOMAAR EEN KUNSTENARES'

Ileen Montijn en Alied Ottevanger, *Altijd Heimwee. Agnes van den Brandeler, een aristocrate in de kunst* (Amsterdam: Stokerkade, 2009, 206 p., ill.)

Van de auteurs van *Altijd Heimwee* heeft de historica Ileen Montijn tot nu toe naam gemaakt door *Leven op Stand*, een boek over het leven van de 'betere kringen' in de tijd die nu sinds kort achter ons ligt en een voortreffelijke biografie van de grote bouwmeester P.J.H. Cuypers.¹ De kunsthistorica Alied Ottevanger heeft onder meer een dissertatie over de schilder Dick Ket op haar naam staan.² Voor rekening van eerstgenoemde komt het biografische gedeelte, beschrijving en analyse van het werk van Agnes van den Brandeler zijn van de hand van dr. Ottevanger. Hun teksten worden ondersteund door vele afbeeldingen, vooral reproducties naar Agnes' werk.